

EMANCIPACE V ROZPUKU: MORAVŠTÍ ŽIDÉ V PERSPEKTIVĚ „DLOUHÉHO“ 19. STOLETÍ

RICHARD MAHEL

Ojedinelá knižní publikace Michaela Laurence Millera, která vyšla v anglickém originále v roce 2011,¹ seznamuje čtenáře s klíčovým obdobím emancipace moravského židovského obyvatelstva v rámci vývoje podunajské monarchie, autorem vymezené léty 1789–1918.² Publikace je výsledkem Millerova soustředěného výzkumu k dějinám Židů v 18. a 19. století ve střední Evropě. Předkládaná kniha je o to cennější, že podobných studií, které by bilančním způsobem nahlížely na danou problematiku, je zatím u nás poskrovnu a teprve v posledních dvaceti letech jich utěšeně přibývá.³ Zatímco se zpracování židovské problematiky v Čechách pro období 18. – 20. století, s výjimkou stálé absence seriózního výzkumu vesnických židovských komunit, těší poměrně dlouhodobě pozornosti, situaci na Moravě a v tzv. Rakouském, později Českém Slezsku – až na několik převážně statisticky nebo výčtově orientovaných výjimek – dlouho představovaly pouze drobnější regionální studie, sondy či mikroanalýzy, což bylo částečně dáno charakterem a podobou tamějších židovských náboženských obcí (většinou byly městské, jen sedm z nich ryze vesnických), částečně to bylo dáno způsobem, jak byl veden výzkum. Teprve postupně jsou doplňovány také tady bilančními a syntetickými pohledy.⁴ Autor kromě nutných archivních zdrojů vycházel především ze zahraniční odborné

1 Miller, Michael L.: *Rabbis und Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*. Edition: *Stanford Studies in Jewish History and Culture*. Stanford 2011.

2 „V této knize se zabývám Židy na Moravě v období emancipace, ohraničeném emancipací francouzských Židů v letech 1790–1791 a pozdější emancipací Židů ruských v roce 1917“ (Miller, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 20).

3 Např.: Pěkný, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, 2. vyd., 2001; Šedinová, Jiřina – Kieval, Hillel J. a kol.: *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu. Mezi integrací a izolací*. Praha 2011; Frankl, Michal a kol.: *Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století*, sv. 1–4. Praha 2013.

4 Ke stavu výzkumu např.: Teufel, Helmut: *Mährisch-jüdische Geschichtsschreibung: Entwicklung, Zustand, Perspektiven*. In: *Moravští židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mährische Juden in der österreichisch-ungarischen Monarchie (1780–1918). XXVI. mikulovské sympozium, 24. – 25. října 2000. Brno 2003, s. 19–28; týž: *Výběrová bibliografie k dějinám židů na Moravě*. *Auswahlbibliographie zur Geschichte der Juden in Mähren*. In: *tamtéž*, s. 361–364, Matušíková, Lenka: *Archivní prameny k dějinám moravských židů (1780–1918)*. In: *Moravští židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*, s. 69–75; táž: *Dějiny Židů a židovských obcí v 17. – 19. století v české populárně naučné a odborné literatuře 90. let 20. století*. In: *Matušíková, Lenka: K dějinám Židů v českých zemích*. Praha 2015, s. 389–401.

literatury, aniž by výrazněji přihlížel také k domácí odborné produkci. Újmu to však příliš nezpůsobilo, neboť zvolené téma se naštěstí i tam těší dlouhodobému badatelskému zájmu.

Michael Miller je litevským Židem, který v současnosti působí jako profesor a historik na katedře historie mezinárodní soukromé Středoevropské univerzity v Budapešti (Central European University, CEU), založené v roce 1991.⁵ Židovské problematice se věnuje po celý svůj profesní život. Vliv na jeho profesní orientaci měl nejen jeho původ, ale i epizodní působení v Československu a Maďarsku jako učitele angličtiny, kde se seznámil s tamější problematikou židovských dějin.

Miller se tématu chopil bilančním způsobem a upřednostnil syntetické zpracování novodobých židovských dějin na Moravě z pohledu zemského rabinátu, s poukazem na dominantní události nebo takové, které spoluutvářely významnou změnu a predikovaly emancipaci moravských židovských komunit jako specifické, do té doby v hospodářské a občanskoprávní rovině opomíjené skupiny obyvatelstva, s výraznou proměnou ve druhé polovině 19. století.⁶ Koncipování monografie předcházely dílčí studie a příspěvky k tématu, také několik biogramů moravských židovských rabinů, zveřejněných encyklopedicky.⁷ Miller si v publikaci všímá nejen „zastřešujícího“ působení moravského zemského rabinátu a jeho poměru k jiným zemským (územně správním) nebo vládním institucím, ale také jeho poměru a vztahu k jednotlivým židovským obcím, kterých bylo v případě Moravy celkem 52 a jejichž samospráva (obecní rabináty) byly pro život židovské komunity na Moravě rozhodující.⁸ Jak píše autor: „byly dostatečně velké na to, aby podporovaly bohatě

5 Doc. Michael Laurence Miller, Ph. D., M. Phil., M. A., studoval na Brownově univerzitě v Providenci (Rhode Island) a poté na soukromé Kolumbijské univerzitě (New York) ve Spojených státech, kde se věnoval vývoji středoevropských židovských komunit a způsobům jejich emancipace zejména v 19. století. Na Středoevropské univerzitě v Budapešti se specializuje na identifikaci dopadů národnostních konfliktů na náboženský, kulturní a politický vývoj středoevropského židovství v devatenáctém století a na dějiny maďarských židovských náboženských obcí (v rámci projektu „Nationalism Studies Program – Jewish Studies Project“). Jeho publikační činnost je dostupná na webových stránkách univerzity: <http://publications.ceu.edu/biblio/author/2690> [23. 3. 2018].

6 „Ve svém díle jsem ponechal stranou historii jednotlivých obcí a k moravským Židům jsem přistupoval jako k soudržnému celku, souhrnu mnoha komplexních částí“ (Miller, M. L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 20).

7 Např.: Miller, Michael L.: Die Nationalgarde 1848. Grenzen der Emanzipation. In: *Moravští židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mährische Juden in der österreichisch-ungarischen Monarchie (1780–1918). XXVI. mikulovské sympozium, 24. – 25. října 2000. Brno 2003, s. 151–159; týž: Voice and Vulnerability: The Vagaries of Jewish National Identity in Habsburg Moravia, in: *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts*. Ed.: D. Diner. Vol. 5. Göttingen 2006, s. 159–171. Biogramy a místní hesla do encyklopedicky koncipovaných knižních řad (The YIVO encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Vol. 2. New Haven 2008, s. 220, 238, 502, 830, 1169–1170, 1258–1259, 1299, 1477–1478, 1905, 1929, 2019, Kotowski, E. V. a kol. (eds.): *Handbuch zur Geschichte der Juden in Europa*. Darmstadt 2001, s. 112–123).

8 V sousedních Čechách obdobný úřad neexistoval. Zde byl etablován systém krajských a obecních rabinů, s dominancí pražské židovské obce.

utkaný židovský život a dostatečně malé, aby jednotlivým židovským obcím propůjčovaly odlišný, někdy velmi osobitý ráz“.⁹

Autor svou publikaci rozdělil do 10 základních, chronologicky i věcně řazených kapitol, které především charakterizují postavení a význam zemského rabinátu a seznamují čtenáře s jeho několika vybranými protagonisty. Po stručném prologu, který nás seznamuje s postavením, územně správní organizací a s početním zastoupením Židů v českých zemích a zejména na Moravě v průběhu vývoje a se základní publikační produkcí týkající se moravské židovské problematiky, následuje kapitola pojednávající rámcově středověké a novověké dějiny moravských Židů do druhé poloviny 18. století,¹⁰ která současně slouží jako výchozí kontext pro ústřední část publikace. Třetí kapitola se týká období let 1789–1829, které se kryje s působením moravského zemského rabína Mordechaje Beneta a s pozvolným nástupem moravské haskaly, tedy „rabínského“ osvícenství.¹¹ Čtvrtá kapitola je spjata s působením zemského rabína Nehemiase Trebitsche a s dočasným úpadkem zemského rabinátu (1832–1842), který je však na druhé straně vyvažován rozvojem židovského školství a implementací některých nutných reforem.¹² Pátá kapitola je exemplárním případem střetu historické tradice a nastupujících změn a reformem v moravských židovských obcích v polovině 19. století, reprezentovaného sporem rabínů Hirsche Fassela a Samsona Raphaela Hirsche.¹³ Další dvě kapitoly představují aktivity moravského zemského rabína Samsona R. Hirsche v průběhu revoluce v letech 1848–1849, směřující k úsilí emancipovat (zrovnoprávnit) Židy v občanskoprávních a hospodářských záležitostech, dále líčí situaci moravských Židů v průběhu revolučního kvasu a bezprostředně po jeho potlačení vládní mocí.¹⁴ V osmé kapitole autor připomíná proměnu územní správy a organizace židovských obcí (kehil) v letech 1849–1851, spojenou se zánikem malých židovských obcí a s pokusy o realizaci kýžených reforem. Devátá kapitola pojednává celkový úpadek autority židovských obcí, proměnu jejich řízení, přechodné posílení rabínského úřadu a narůstající konflikt mezi českojazyčnými a německojazyčnými Židy na Moravě do první světové války. Závěrečná kapitola v rozsahu dvou stran pak hodnotí celé sledované období z hlediska získaných a doložených výsledků a porovnává proměnu moravských židovských obcí v průběhu avizovaného století s výchozím stavem. Součástí publikace jsou přílohy obsahující tabulkový přehled všech moravských židovských obcí s uvedením jejich trojjazyčných názvů a počtem deklarovaných familiantů, dále orientační mapa Moravy s územní lokalizací židovských obcí a tabulkový vý-

9 Miller, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 13.

10 Tamtéž, s. 23–67.

11 Tamtéž, s. 68–105.

12 Tamtéž, s. 106–139.

13 Tamtéž, s. 140–175.

14 Tamtéž, s. 176–249.

voj celkové židovské populace na Moravě ve sledovaném období.¹⁵ Publikaci dále doplňuje soupis použitých zkratk, obsáhlý soupis použitých archivních pramenů, dobového tisku a odborné literatury a v neposlední řadě důležitý jmenný a místní rejstřík.¹⁶

Největší židovskou obcí na Moravě byla do poloviny 19. století kehila v Mikulově, jejíž obecní rabin se zpravidla stával současně moravským zemským rabínem. Postavení a správa moravských židovských obcí se podle autora zásadně lišila od jiných židovských obcí kupříkladu v Čechách, v Uhrách nebo v Rakousku. Na rozdíl od Čech, kde byla správa židovského obyvatelstva soustředěna do Prahy, k níž přiléhalo větší množství drobných židovských venkovských komunit, existovalo na Moravě (podobně jako v polsko-litevském státě) velké množství středně velkých a spolu navzájem soupeřících židovských obcí s vlastními synagogami, školami a zemskou radou, usilujících o moravský primát a přímou podporu zemského rabinátu. Miller zdůrazňuje známou skutečnost, že identita židovských komunit se mohla v podunajské monarchii opírat pouze o monoteistickou víru, jazyk a specifickou kulturně historickou svébytnost podpořenou vlastní zemskou organizací, nikoliv však o svébytnou etnickou příslušnost, jako v případě jiných národnostních skupin monarchie. V tomto kontextu bylo podle něj postavení haličských a moravských Židů ještě o poznání komplikovanější, než postavení jejich souvěrců v Čechách, Rakousku nebo v Uhrách, o čemž výmluvně svědčí zejména institut tzv. familiantských zákonů z let 1726–1727, který měl dopad na existenci židovských obcí na Moravě až do poloviny 19. století.

Specifikum moravských židovských obcí bylo podle autora zahájeno vyhnáním Židů z královských a velkých měst. Tehdy se řada z nich usadila v moravských vrchnostenských obcích a na dalších stavovských panstvích, což byl výchozí stav pro následný rozvoj kehil. Komplikaci představovalo v 17. století zdanění jejich pobytu a práce, především tzv. kontribuční daň a soubor tzv. 311 ustanovení (Šaj takanot) z roku 1650, které položily základ moravské nadobecní organizaci židovských obcí.¹⁷ Podle autora je však zemský rabinát na Moravě doložen již v 16. století se sídlem v Mikulově. Až do vydání restriktivních tzv. familiantských zákonů podle pruského vzoru (v letech 1726–1727) docházelo k populačnímu nárůstu a k hospodářské prosperitě kehil. Po několika dílčích omezeních ze strany zemských sněmů byly familiantské zákony nejvýraznější populační a hospodářskou restrikcí, pomineme-li následné vypovězení Židů z Čech a Moravy královnou Marií Terezií (1740–1780) v letech 1744–1745, pod bezprostředním vlivem válečných událostí. Familiantské zákony jednoznačně určovaly počet „povolených“ židovských rodin v českých zemích a umožňovaly uzavřít legální manželské sňatky pouze prvorozeným a to ješ-

15 Tamtéž, s. 320–324.

16 Tamtéž, s. 325 (zkratky), 326–351 (prameny a literatura), 352–358 (jmenný a místní rejstřík).

17 K daňovému zatížení Židů v inkriminovaném období na Moravě např.: Kocman, Pavel: Daňové zatížení moravských židů v 16. a 17. století. In: *Židé a Morava* XV, 2008, Kroměříž 2009, s. 7–25.

tě po smrti vlastního otce.¹⁸ Společně se segregací, iniciovanou římskokatolickou církví, křesťanskými komunitami a částí zemské šlechty, se staly živnou půdou pro vznik a rozšiřování židovských ghatt, která byla do roku 1731 nejen zformována, ale po krátké době doslova přelidněna.

Autor klade důraz na skutečnost, že familiantské zákony měly jiný dopad v Čechách a jiný na Moravě. K tomu patřil i faktor mobility: zatímco na Moravě byl familiant přímo svázán s židovskou obcí, neboť čísla byla udělována podle populační a teritoriální velikosti obcí, v Čechách a ve Slezsku se směl familiant víceméně volně stěhovat. Tyto zákony současně predikovaly další prohloubení společenské hierarchie v obcích. Výsledkem byla řada tajných „nelegálních“ manželství (platných jen podle židovských tradic a náboženských zvyklostí), nárůst nezákonného partnerského soužití, rostoucí emigrace (zvláště do Uher) i počet konverzí ke katolictví.¹⁹ Familiantské zákony byly v roce 1750 na Moravě doplněny novými židovskými ustanoveními (celkem 615 články) a generálním policejním, procesuálním a komerčním řádem z roku 1754. Zatímco v Čechách vrchní (zemský) rabinát zanikl a byl nahrazen systémem krajských rabinů tzv. systemálním patentem (1797), na Moravě zůstal zachován a familiantská čísla platila nadále. Jestliže autor zdůrazňuje dopad familiantských čísel pro (ne)rozvoj kehill, která jsou v současnosti významným historickým zdrojem našeho poznání, prakticky opomíjí jiný takový důležitý zdroj, kterými jsou dochované židovské matriky, zavedené císařem Josefem II. v roce 1784 k evidenci židovského obyvatelstva,²⁰ pomineme-li ještě starší písemné zdroje: lánové rejstříky a pozemkové knihy.²¹ V tomto ohledu však Miller nebyl výjimkou, neboť stranou pozornosti hlavního bádání zůstaly matriky prakticky až do nedávné doby, s drobnou výjimkou k situaci v Čechách.²²

18 Limit byl původně nastaven na přibližně 8 500 židovských rodin v Čechách, 5 100 na Moravě a 1 250 ve Slezsku. Počet familiantů byl později upravován (blíže: Miller, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 45–51, 160–168). – Srv.: Nesládková, Ludmila: *Přirozená reprodukce židovského obyvatelstva Moravy v éře familiantů*. In: *Židé a Morava. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 10. listopadu 1999 v Muzeu Kroměřížska. Kroměříž 1999* (vyd. 2000), s. 33–41; Ebelová, Ivana a kol.: *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Díly I–II + Generální rejstříky*. Praha 2008 a 2010.

19 Autor upozorňuje na židovského konvertitu Jakoba Kohna, jehož vnuk se později díky této konverzi mohl stát profesorem církevního práva a fundamentální teologie, dokonce olomouckým arcibiskupem a titulárním arcibiskupem pelusijským: prof. ThDr. Theodor Kohn, v úřadu v letech 1892–1904 a 1904–1915 (Miller, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 49).

20 K nim souhrnně: Matušiková, Lenka: *Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě z let 1784–1949*. In: Matušiková, L.: *K dějinám Židů v českých zemích*, s. 23–44. – Srv.: Kukánová, Zlataše – Matušiková, Lenka: *Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě z let 1784 až 1949*. *Paginae historiae* 0, 1992, s. 103–127; Kocman, Pavel: *Soupis židů v Čechách a na Moravě v raném novověku a jejich edice jako historický pramen. Přehled edicí a literatury*. ČČH 112, 2014, s. 295–311.

21 Blíže: *Moravský zemský archiv, Brno, fondová skupina C, Sběrka C 17: Pozemkové knihy, 1441–1897*, tamtéž, *fondová skupina D, Sběrka D 1: Lánové rejstříky, 1669–1679*.

22 Hrubý, Vladimír: *Entstehung und Entwicklung der Jüdischen Matrikeln in Böhmen*. *Judaica Bohemiae* 17, 1981, 2, s. 90–102; Kuděla, Jiří: *Pražské ghetto v roce 1792. Pražský sborník historický* 22, 1989, s. 103–141; Bondyová, Ruth: *Rodinné dědictví. Jména Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2006.

Do jisté míry přelomový novodobý rozvoj moravské židovské organizace poté autor spojuje s působením několika významných moravských zemských rabínů první poloviny 19. století, v čemž se shoduje s řadou jiných autorů.²³ Počínaje rabínem Mordechajem Benetem (1789–1829) a nástupem moravské haskaly (osvícenství) v letech 1820–1848. Toto transformační období v existenci moravských židovských obcí, které podle autora bylo jakýmsi „kompromisem mezi židovskou tradicí a evropským racionalismem“;²⁴ se neslo ve znamení rozvoje i zániku některých stávajících židovských škol (ješiv).²⁵ Miller zdůrazňuje, že nástup osvícenství byl ovlivněn myšlenkovými proudy šířenými zejména z německých zemí, které byly často ve svém obsahu i protichůdné a se zavedenou tradicí často v konfliktu. Projevovalo se to v odlišném chápání a aplikaci halachy, interpretací vybraných částí Bible a židovských nauk (Tóra, Midraš, Mišna, Talmud).²⁶ Benet, původně obecní rabín několika moravských obcí, proslul jako odpůrce radikálních reforem, které se s úspěchem prosazovaly v Hamburku. Další oblastí sporů byla podoba židovského elementárního školství, v němž Benet požadoval oddělení náboženské výuky od „světských“ předmětů a ze své pozice inicioval vydávání k tomu příslušných separátních učebnic. V tomto duchu vypracoval nové studijní plány pro kandidáty rabinátu. Přesto měl pochopení pro mimotalmudické nauky, jako vhodný doplněk preferované Tóry. Trval však na zachování hebrejštiny na úkor rozvíjejících se národních jazyků, které byly naopak opatrně akceptovány v některých obcích v německých zemích a ve Vídni. Mírnou haskalou zasažená Vídeň i Praha tak byly podle autora modelovým příkladem reformátorství pro moravské židovské obce, byly daleko silnější motivací, nežli radikálně uskutečňovaná haskala v Berlíně nebo v Hamburku.

Benetův nástupce Nehemias Trebitsch (v úřadu 1832–1842), původně rabín pražské synagogy a poté v Prostějově (1826–1831), byl pravým opakem svého předchůdce. V důsledku svého počínání v úřadu zemského rabína, dlouhotrvajícímu procesu jeho jmenování i v důsledku zjetí vlastních představ o podobě a uspořá-

23 Srv. např.: Spitzer, Shlomo J.: Die mährischen Landesrabbiner in Nikolsburg in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: *Moravští Židé v rakousko-uherské monarchii (1780–1918)*. Mährische Juden in der österreichisch-ungarischen Monarchie (1780–1918). XXVI. mikulovské sympozium, 24. – 25. října 2000. Brno 2003, s. 121–130.

24 Miller, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 91.

25 Blíže např.: Hecht, Louise: *Mezi haskalou a chederem. Školy a židovská výchova v zemích Koruny české*. In: *Jedinec a obec. Židé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1520–1848*. Ed.: H. Teufel a kol. *Judaica Bohemiae XLVI – Supplementum*. Praha – Brno 2011, s. 337–352, Pařík, Arno: *Synagoga nebo škola? Tradiční a „normální“ židovské školy v Čechách v 19. století*, in: *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 24. ročníku sympozia k problematice 19. století*. Plzeň, 4. – 6. března 2004. Věnováno památce prof. Jana Havránka. Praha 2004, s. 353–364, Kadlec, Petr: *Židé na cestě za vzděláním. Židovští studenti na středních školách Moravy a Slezska ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, in: *Židé a Morava. Sborník z konference konané v Muzeu Kroměřížska 11. listopadu 2009*. Kroměříž 2010, s. 89–104.

26 Blíže např.: Doleželová, Jana – Putík, Alexandr – Šedinová, Jiřina: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 1992; Schubert, Kurt: *Židovské náboženství v proměnách věků*. Praha 2002.

dání kehil, vyvolal řadu vleklých rozepří s židovskými obcemi. Neshody měl také s guberniální správou ohledně vymezení vlastních kompetencí. I on brzdil reformní tendence jako Benet, podle autora však kvůli zachování vlastních pravomocí, přestože mu byly některé již guberniem odňaty. Vystupoval proti zavádění němčiny do synagog, slučování triviálního „německo-židovského“ a hebrejského tradičního školství a bránil školní docházce židovské mládeže do křesťanských škol. Důraz kladl též na praktické dovednosti, směřující k ovládnutí vybraných řemesel. Za jeho působení došlo k omezení činnosti soukromých židovských učitelů.²⁷

V období „interregna“ v letech 1842–1845 došlo ze strany zemských úřadů k výrazné proměně požadavků na výkon obecního rabinátu, což se mělo dít i na úkor autority úřadu zemského rabína: to mělo vliv i na výběr dalšího kandidáta. Novým zemským rabínem byl nakonec jmenován hamburský rodák a rabín v Oldenburgu a Emdenu Samson Raphael Hirsch (v úřadu v l. 1845–1851), patřící k nejvýraznější i nejvýznamnější židovské intelektuální elitě. Podporovatel reformních trendů, současně ale zastánce tradičního judaismu. Jeho nástup (na Moravu dorazil až v roce 1847) byl však doprovázen sporem o podstatu židovství a výklad Talmudu s H. Fasselem, který rovněž na úřad aspiroval. Spor, zahájený už v roce 1839, byl i sporem osobním, dvou intelektuálně vyzrálých osobností své doby. Autor k jejich líčenému sporu dodává, že Fassel ideově reprezentoval „pozitivně-historický judaismus“.²⁸

Podobně jako Fassel, tak i Hirsch se pokusil využít revolučního dění v letech 1848–1849 ke zlepšení situace moravských Židů, podle starších příkladů v Prusku, Norsku a v některých německých státech. Na rozdíl od Fassela se Hirsch pokoušel posilovat také vlastní postavení, což bylo ze strany obcí chápáno jako „pánovité porušení autonomie židovských obcí“. Následné revoluční dění našťásti odvedlo Hirsche k politickým a emancipačním otázkám. Jeho cílem bylo emancipovat Židy a zapojit je do občanské společnosti poklidnou ústavní cestou, nikoliv tedy prosazením násilným či separátním, nýbrž zrovnoprávněním, čímž nakonec vyniknul.²⁹ Společně s vídeňským rabínem Isakem Noa Mannheimerem proslul na některých zasedáních říšského sněmu svým vystoupením a sepsaným memorandem, v únoru 1849 představeným na jednání sněmu v Kroměříži. Březnové rozeznání sněmu vládním vojskem ale zabránilo hlubšímu projednání návrhu i případnému vtělení vybraných tezí do připravované sněmovní verze říšské ústavy.³⁰ Nicméně, oktrojovaná (březnová) ústava z roku 1849 přesto přiznala Židům stejná občanská práva

27 Miller, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 128–138.

28 Tamtéž, s. 158. – K průběhu sporu: tamtéž, s. 141–176.

29 „Židé budou osvobozeni z okovů útlaču a křesťané dosáhnou vykoupení ze svých hanebných hříchů“ (Protest eines Juden gegen das Votum eines Christen fuer die Emanzipation der Juden, 1843), tamtéž, s. 187. – Srv.: Niedhammer, Martina: *Počátky židovské emancipace v českých zemích*. In: *Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti*. Praha 2016, s. 339–354.

30 K přípravě memoranda, k Hirschovým aktivitám a k projednání požadavků na sněmu blíže: Miller, Michael L.: *Moravští Židé v době emancipace*, s. 186–211.

jako ostatním skupinám obyvatelstva. Autor příznačně píše o posunu od „moravských Židů“ k „židovským Moravanům“,³¹ nicméně nebylo jasné, jakým způsobem by měla integrace proběhnout. Zcela zásadním bylo guberniální rozhodnutí o povolání židovských snátek, což v podstatě rozbilo tradiční systém familiantských čísel, byť ne zcela a navždy. Plnou integraci i bez ohledu na rozdílnost vyznání předjímal také výnos ministra spravedlnosti Antona von Schmerlinga z 18. 11. 1849. Provádění integrační praxe však provázely vlny nesouhlasu a v letech 1849–1850 také několik protizidovských násilností. Zatímco Židé byli ochotni se integrovat, křesťanská většina byla částečně proti. Výsledkem byla integrace přibližně poloviny původních kehil (v autonomní formě jich zůstalo 25), přičemž pouze ve dvou případech byly křesťanské obce zcela pro takovou integraci.³²

V letech 1853–1860 byla silvestrovskými patenty z roku 1851 zneplatněna valná část stávající ústavy, jejíž nový obsah opět postavení Židů podle autora dočasně znevýhodnil. Teprve v éře liberálních vlád došlo opět ke zmírnění situace a nakonec v roce 1867 k plné emancipaci. Jak zdůraznil autor, emancipace následovala paradoxně po odchodu zemského rabína Hirsche, jehož nahradil spíše průměrný rabín Abraham Placzek (1851–1884), s jehož působením je spojen úpadek židovských obcí.

Důsledkem legislativních změn byla výrazná migrace Židů do nových, podle autora „nestálých center moravského židovstva“ v podunajské monarchii, kterými byly Brno a Vídeň. Brno se po roce 1850 stalo největší obcí moravských Židů. Současně vznikaly na Moravě nové kehily (formálně se statutem „náboženských spolků“), zejména v Moravské Ostravě. Zdaleka nejvíce moravských Židů však odešlo do Vídně. Autor hovoří o „návratu ke kořenům“, neboť řada moravských židovských rodin zde mohla před rokem 1670 doložit svůj původ.³³ Porevoluční úpravy se dotkly též fungování Moravského židovského fondu, spravovaného zemským guberniem (od r. 1850 místodržitelstvím), z něhož se financoval kulturní, náboženský a společenský život kehil (náboženských spolků). Autor k němu výstižně poznamenal, že po roce 1860 představoval pro obce „symbol a spásu“, neboť byl nejdůležitějším zdrojem obecních příjmů. Rakousko-uherská vláda plně uznala existenci 50 moravských kehil až v roce 1892 (na základě příslušného zákona z roku 1890), z nichž bylo 39 historických, zbytek nově vzniklých náboženských obcí.³⁴ Kromě náboženských spolků (obcí) existovaly po nějaký čas souběžně také politické židovské obce, které si zachovaly jistou autonomii i politický vliv (1850–1924), než byly nakonec rozpuštěny po vzniku ČSR.

31 Tamtéž, s. 252.

32 Tamtéž, s. 267–268.

33 Tamtéž, s. 298. – Blíže k „nové“ roli Vídně např.: Beller, Steven: *Vienna and the Jews 1867–1918. A cultural history*. Cambridge 1991; Rozenblit, Marsha L.: *The Jews of Vienna 1867–1914. Assimilation and Identity*. Albany 1983.

34 Tamtéž. – 12 židovských obcí z důvodu vylidnění bylo naopak administrativně rozpuštěno.

Z hlediska národně emancipačních programů 19. století se většina moravských Židů od šedesátých let postupně přiklání k německé národní identitě, která tvořila na Moravě menšinu. Autor to vysvětluje tím, že moravští Židé prošli jazykovou a kulturní germanizací,³⁵ podpořenou později německožidovskými školami 19. století a tudíž preferovali výhodnost německého jazyka a zvolené kulturně politické orientace. Příčinou tedy měly být zejména výhodnost a prospěch a němčina jako „nadmárodní jazyk kultury, osvícenství a obchodu“.³⁶ Proněmecká orientace Židů se projevovala i v zemských volbách, neboť židovské obvody byly v důsledku volební geometrie součástí městských volebních kurií, s převahou Němců, nebo se jednalo o lokality s etnicky smíšeným obyvatelstvem. To vyvolávalo v očích národně orientovaných Čechů na Moravě nespokojenost a četné protesty. Také českožidovské hnutí v sousedních Čechách proto požadovalo zrušení moravských politických obcí a kritizovalo výrazně proněmeckou orientaci svých moravských „souvěrců“.

Autorův přínos tkví především v bilančním a syntetickém zpracování předkládané problematiky a jejího přestavení v teritoriálně sevřené a v chronologické perspektivě, za současné komparace s vývojem židovských obcí v Čechách a místy také v rakouských zemích, v Uhrách nebo v polské Haliči. Jednotlivé kapitoly Millerovy publikace se věnují historickému vývoji kehil především podle působení a zásluh jednotlivých zemských nebo obecních rabínů, kteří měli na chod židovských obcí stále větší vliv, nebo o něj alespoň usilovali a kteří současně stáli u zrodu pokusů o emancipaci židovského obyvatelstva na Moravě v rámci podunajské monarchie. To se zdálo být nablízku a proveditelné v době revolučního kvasu v letech 1848–1849 a v následném dění, proto se autor tímto obdobím z celého výkladu zabývá nejdůkladněji.³⁷ Miller si neopomněl povšimnout též skutečnosti, že v tomto období se u židovské populace monarchie prolínaly jak obvyklý zemský (provinční) patriotismus, tak i zatím nesmělé projevy možné „celonárodní“ sounáležitosti v rámci mnohonárodnostního státu. Na rozdíl od situace v Čechách, ale na Moravě nedošlo k výraznějšímu česko-německému nacionálnímu antagonismu, ani mezi Židy. Autor to vysvětluje odlišnou sociálně-ekonomickou situací, přírozeou blízkostí Brna a Vídně a v neposlední řadě přežívajícím moravským patriotismem, v Čechách již nahrazovaným národně orientovanými hnutími (nacionalismy).³⁸ Výsledkem emancipačních snah bylo v roce 1849 nakonec dobové poznání, že zamýšlené reformy na podporu Židů není zatím možné na Moravě a obecně v podunajské monarchii provést zcela a některé že jsou prakticky neproveditelné. Poněkud matoucím způsobem v autorově výkladu událostí vystupuje do popředí

35 Blíže např.: Kuděla, Jiří: Germanizace židovských jmen na konci 18. století v Čechách (na příkladu několika západočeských židovských obcí). In: Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového. Praha 2004, s. 225–251.

36 Miller, Michael L.: Moravští Židé v době emancipace, s. 308.

37 Blíže: tamtéž, s. 186–290.

38 Tamtéž, s. 219–222.

role Leopolda Lažanského, svobodného pána z Bukové (†1860), v letech 1849–1860 moravského místodržitele a předtím viceprezidenta moravskoslezského gubernia. Určité nepřesnosti v charakteristice jeho úředního postavení a jednání mohly být způsobeny buď autorem málo pochopenou dočasnou správní proměnou moravské země (v letech 1860–1861 byla opět krátce administrativně spojena se Slezskem) nebo nechtěnou záměnou s místodržitelovým bratrancem Antonem Lažanským, svobodným pánem z Bukové (†1883), místodržitelským viceprezidentem v Čechách v letech 1864–1867 a epizodně poté viceprezidentem extra statum na Moravě v letech 1867–1868.³⁹

Přes vymezené časové mezníky se autor věnuje převážně období let 1842–1870 a to ještě s důrazem na fungování zemského rabinátu, na průběh revolučního hnutí a na jeho bezprostřední důsledky, které předznamenaly postupnou emancipaci Židů. Pro následné období let 1870–1930, autorem spíše opomíjené a přitom v mnoha ohledech opět klíčové, naštěstí již existuje poměrně početná odborná literatura.⁴⁰ Tudiž pro pořádek doplňme, že po roce 1918, kdy byla ústavou uzákoněna židovská národnost,⁴¹ se v případě židovského obyvatelstva v Československu ukázal teritoriálně a kulturně podmíněný rozdíl mezi tzv. západním a východním typem židovských komunit (komparací situace v českých zemích se situací na Slovensku a v Podkarpatské Rusi)⁴² a dále divergence pojetí židovské otázky, kterou bychom z didaktických důvodů mohli zjednodušeně zahrnout do čtyř tendencí, vykazujících v čase progresi a dynamiku: na jedné straně posiluje myšlenka možné asimilace (zejména tzv. českožidovské hnutí), na straně druhé se stále více prosazoval politický a kulturní sionismus v několika různých doložitelných platformách (propagující vznik sekulárního státu v Palestině), podporovaný ortodoxními Židy i částí tehdejších čs. vládních politiků a považovaný s odstupem času částí historiografie za projev typického židovského nacionalismu. Dále je doložitelná historicky podmíněná, ovšem významná identifikace s německým jazykem a kulturou, která současně nevylučovala potencionální sympatie se sionismem jako s duchovním

39 Blíže: Vyskočil, Aleš: Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850–1918. Praha 2011, s. 20–26, 168–170, 333–334.

40 Z ní uveďme: Kieval, Hillel J.: Formování českého židovstva. Národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách 1870–1918. Praha – Litomyšl 2011; Nesládková, L. – Dokoupil, L.: Židovská minorita na Moravě a její služebnictvo v době utváření moderní společnosti (1869–1938). Historická demografie 21, 1997, s. 149–174; Čapková, Kateřina: Češi, Němci, Židé. Národní identita Židů v Čechách 1918–1938. Praha – Litomyšl 2013; Peroutková, Michaela: Židovské identity v Československu před 2. světovou válkou a po ní. Praha 2016, zejm. s. 19–54; Koeltzsch, Ines: Praha rozdělená i sdílená. Česko-židovsko-německé vztahy 1918–1938. Praha 2015, zejm. s. 119–147, 162–176, 203–208.

41 Jako národnostní menšina. – Blíže: Čapková, Kateřina: Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938. ČČH 102, 2004, č. 1, s. 77–103.

42 Vykoukal, Jiří: Židé ve středovýchodní Evropě, in: Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy. Eds.: K. Králová – H. Kubátová. Praha 2016, s. 43–64, zde s. 47.

i obrodným procesem. Naproti tomu jen malá část Židů trvala na dosavadní existenci samosprávně „izolovaných“ židovských náboženských obcí (často mezi přívrženci chasidismu), které byly v ČSR administrativně sloučeny s křesťanskou částí měst a vesnic v letech 1919–1924. Konečně část Židů se do výše uvedených schémat vůbec neprofilovala a zůstávala, z hlediska současného bádání, na pozici jakési vnější „neidentity“. Nezanedbatelný vliv na vnější identifikaci Židů v ČSR zanechala také zvláštní kritéria dvojího administrativního sčítání lidu v letech 1921 a 1930⁴³ i teritoriální skladba identifikovaných Židů.

Pomineme-li tedy, že se autor věnuje podrobněji jen vybrané oblasti z původně avizovaného časového období, že některým recenzentům vadí též autorem užívaná ne zcela pregnantní terminologie a že ne vždy autor uplatňuje jednoznačná interpretační hlediska,⁴⁴ máme jinak před sebou kvalitní, synteticky strukturovanou odbornou práci, solidně zastřešující dosavadní roztržité, převážně regionálně vedený výzkum formou sond a mikroanalýz. Dalšímu bádání k dějinám Židů v moravském prostoru tak Miller bezpochyby nasadil vysokou laťku výzkumu, přestože téma zdaleka nevyčerpal a soustředil se převážně jen na roli zemského rabinátu v územně správním systému moravských kehil a na jejich nejvýznamnější představitele přibližně poloviny 19. století.

Miller, Michael L.: Moravští Židé v době emancipace. Edice: Židé – dějiny – paměť, sv. 1, přeložila Klára Míčková, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2015, 358 s.

43 Blíže: Čapková, Kateřina: Uznání židovské národnosti v Československu 1918–1938. ČČH 102, 2004, č. 1, s. 77–103; táž: Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938. Praha – Litomyšl 2013, s. 36–132, 149–298.

44 Blíže: Veselská, Magda (rec.): Michael L. Miller: Moravští Židé v době emancipace. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015 (Židé – dějiny – paměť, sv. I), 358 s., ISBN 978-80-7422-307-5. Sekce: Literatura: dějiny 19. a 20. století. ČMM 135, 2016, č. 1, s. 221–224; Klein-Pejšová, Rebekah (rec.): Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation by Michael Laurence Miller. Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies, Vol. 30, 2012, No. 4 (Summer 2012), s. 171–173 (online). Elektronický zdroj. Dostupné na WWW: <http://www.jstor.org/stable/10.5703/shofar.30.4.171>. [5. 3. 2018]; Nadler, Allan (rec.): Moravian Jews' Muddled March to Modernity. Michael Laurence Miller — Rabbis and Revolution: The Jews of Moravia in the Age of Emancipation. H-Judaic, 2012. (online). Jewish Heritage Europe. Elektronický zdroj. Dostupné na WWW: <http://jewish-heritage-europe.eu/focus/new-publications/michael-laurence-miller-rabbis-and-revolution-the-jews-of-moravia-in-the-age-of-emancipation>. [5. 3. 2018].